

Kääntäminen kyseenalaistamisena

Ritva Hartama-Heinonen
Helsingin yliopisto

Abstract

The starting point for this article, a contribution to a neosemiotic approach to translation, is provided by the concepts of *resistance* and *negation*. They are concepts which here derive their meaning from Eero Tarasti's existential semiotics and are applied to the phenomenon of translation. A complementary starting point can be found in the thematic description of the KäTu2007 symposium: translations function as heralds of sciences and knowledge. This claim is explored by juxtaposing it with another claim, from the early 1990s, by René Gothóni: science is not about translating and spreading knowledge, but rather primarily about challenging received views. This position might find a parallel in a further claim that translations in turn are not merely mediators of sciences and knowledge or a means of spreading theoretical lines of approach but, instead, in the same way as scholarship, translations appear to have a role in an activity of a different and more hidden nature: resistance and challenge. Translating and translations continuously question our assumptions and practices of translation, and paradoxically even the very possibility of translation, thereby challenging received ideas known as theories. Recent Finnish discussions on the translation of philosophical texts are used as support for this proposal.

1 Taustaksi

Tämä artikkeli liittyy kääntämisen semioottisia tarkastelutapoja koskevaan laajempaan tutkimukseeni. Semioottisen käänöstutkimuksen ja kääntämisen semiotiikan edistämiseen tähtäävässä toiminnassani olen aiemmin keskittynyt mahdollisuuksiin soveltaa kääntämiseen ja sen tutkimukseen pääosin interpretatiivisesta semiotiikasta eli Charles Sanders Peircen (1839–1914) semeiotiikasta haettuja näkökulmia ja käsitteitä (ks. Hartama-Heinonen, valmisteilla). Seuraavassa pyrin laajentamaan **semiökäänöstutkimuksen** semioottista pohjaa ja viitekehystä hakemalla vaikutteita uudesta suunnasta ja toisenlaisesta semioottisesta kehikosta, nimittäin 1990-luvun puolivälissä alkunsa saaneesta, Eero Tarastin luomasta ja intensiivisen kehittelytyön kohteena olevasta eksistentiaalisemiotiikasta. Tarkasteltavaksi olen valinnut joitakin eksistentiaalisemioottiseen vastarinta- ja resistanssikäsitykseen pohjautuvia sovellusmahdollisuuksia.

Semiotiikan piirissä Tarastin **eksistentiaalisemiotiikka** on osittain klassisen semiotiikan kritiikkiä ja siis jo itsessään vastavirtaa ja kenties peräti vastarintaa: se haastaa osaltaan semiotiikan perinteiset pääsuunnat kuten peirceläisen semiotiikan sekä strukturalismin ja sen jatkajat. Se edustaa uussemiotiikkaa ja siten semioottista perintöä ja erilaisia semiotiikan suuntauksia vapaasti yhdistävää semiotiikan uutta aaltoa – tai ehkä se itse asiassa onkin tuo **neosemiotiikka**. (Ks. tarkemmin Tarasti 2000: 3–4 sekä 2004: 7–8 ja 21–25.)

Vastarinta ja **vastarinnan semiotiikka** puolestaan ovat suomalaisessa semiotiikassa uudehko ja tärkeäksi koettu tutkimuskohde. Suomen Semiotiikan Seura järjestikin vuonna 2005 seminaarin, jonka aiheena oli VASTARINTA / RESISTANSSI (ks. Veivo 2007). Seuran puheenjohtajana toimiva Tarasti (2005a) viittasi sittemmin jäsenkirjeessään tuohon tapahtumaan todeten, että siinä ”vastustettiin ’resistanssin’ merkeissä kaikkea mahdollista taantumuksellista, oli se sitten sotaa, valtaa, teknologiaa, ääniä, ympäristöä, tekstiä, traumoja, punctumia, todellisuutta – kaikesta löytyy vastarintaa”.

2 Semioottinen vastarinta

KäTu2006-esitelmässäni pohdin jo alustavasti edellä mainittua teesiä ”kaikesta löytyy vastarintaa”; siis kääntämisellekin on oltava ominaista vastarinta. Otin eksistentiaalisemiotiikasta tuolloin esille joitakin vastarinnan semiotiikkaan liittyviä keskeisiä näkemyksiä, kuten semiologisen sissisodan periaatteet ja merkkien interpretatiivisen vastustuksen (ks. lähemmin Tarasti 2005b); tavoitteena oli tarkastella, mitä käännoesteoreettisia seurauksia ja sovelluksia niille voisi löytää. Pyrin etsimään erityisesti sellaista, mikä oikeuttaisi väitteeni, että kääntäjä on merkkivirtojen suunnankin kääntäjä ja erityisesti vastavirran strategi (Hartama-Heinonen 2006).

Vastarinta ei sinänsä ole uusi aihe käännoistutkimuksessa. Vastarintakääntäminen on Lawrence Venutin (1992, 1997 [1995], 1998) esittelemä tarkastelutapa, jossa kytkeytyvät vallan, etiikan, ideologian ja globalisaation teemat. Venutilainen vastarinta (*resistance*) julistaa kääntäjän näkyvyyttä ja kehottaa miettimään, millaista ideologiaa kääntäjä kielellisesti tai kulttuurisesti sujuvan kotouttavilla tai julkivieraannuttavilla käännostrategioillaan on kulloinkin edistämässä tai estämässä.

Samaisesta vallan ja arvojen ristikkäisyydestä sekä globaalien ja lokaalisten identiteettien ja imperialistisen ja kansallisen diskurssin ristivedosta on hakenut kimmoketta toisenlainenkin, tälle artikkelille lähtökohdan tarjonnut ideologisen vastarinnan näkemys, jota ei tule kuitenkaan sekoittaa Venutin näkemyksiin tai käännoistutkimuksen jälkikolonialistisiin lähestymistapoihin. Kyseessä on eksistentiaalisemiotiikassa ja erityisesti sen postkolonialistisen semioosin teoriassa esille nostettu ajatus vastustuksen ja alistumattomuuden semiotiikasta (*semiotics of resistance and de-subordination*) (Tarasti 2000: 145; vrt. Tarasti 1996: 26, 2004: 186). Postkoloniaalisella kontekstilla ei viitata tässä niinkään Euroopan imperiaalisen vallan jälkeiseen aikaan tai englanninkieliseen yhteisöön kuin ihmisen yleiseen sosiosemioottiseen nykytilanteeseen. Tuolle kontekstille on ominaista yksilön tai yksilöiden ryhmän ja suuremman yhteisön vastakkainasettelu. (Tarasti 2004: 176, 186.) Äärimmillen vietyinä *me* muuttuu globalisaation maailmassa, niin kuin Tarasti (2005b: 2) toteaa, tuntemattomaksi, ”yliyksilölliseksi kollektiiviseksi voimaksi”, jonka vaatimukset tulevat käsittämättömästi joltakin virtuaaliselta ja transsendentilta lähettäjältä, ulkoistetusti ja ulkopuoleltamme.

Kääntämisen historia todistaa paitsi kohdekielen ja kohdekulttuurin rikastumisesta, myös poikkeavan, vieraan, erilaisen – lyhyesti sanoen Toisen – kohtaamisen ja

hyväksymisen strategioista ja ongelmista. Tämä koskee niin pienten kielialueiden kulttuurin vientiä kuin valtakulttuurien levittäytymistä. Kääntämällä on alistettu ja edistetty milloin minkinlaisia pyrkimyksiä; kolonialisoijan ja dominoijan sekä kolonialisoidun ja dominoidun roolit elävät sitkeässä.

Nyt eksistentiaalisemiotiikassa muistutetaan, että kasvottoman globalisaation vastavoimaksi on tarjolla ”sisäiseen”, kansalliseen kulttuuriin perustuvien arvojen voima ja resistanssi (Tarasti 2005b: 6). Näistä arkielämän arvoista yksi on varmasti oma kieli, kulttuurin ydin. Tästä voidaan tehdä ensimmäinen kääntämistä koskeva eksistentiaalisemiottinen huomio. Siinä missä Walter Benjaminin (2007 [1923]) mukaan kääntäminen on tarpeellista niin kauan kuin kielten moninaisuus säilyy, on todettava, että niin kauan kuin käännetään, tehdään arvovalintoja, ja viime kädessä, ja siinä määrin kuin voidaan, itse asiassa lähtökohtaisesti vastustetaan, ja vastustetaan nimenomaisesti tuota Toista materiaalisestikin edustavaa, luonnolliseksi kieleksi kutsuttua merkkijärjestelmää – sehän vaihdetaan käännettäessä toiseksi.

Kääntämiseen, jota kuvataan viestinnän ja ymmärtämisen kaikkinaisena edistäjänä, sisältyy toisin sanoen paradoksisesti myös ideologisen vastustuksen elementti ja alistumattomuuden ilmaus, primaari vastarinnan teko ja eksistentiaalinen valinta. Tällöin on yhdentekevää, mitä kääntäjä työstään ja roolistaan ajattelee: tunsipa hän itsensä muurariksi, nöyräksi palvelijaksi, kommunikojaksi, kannibaaliksi tai reflektoivaksi asiantuntijaksi, hänet on jo valjastettu semioottiseen vastarintaan. Kääntäjän olemisen tapa, modaliteetti, on näin ollen syvimmiltään **vastaan**oleminen.

3 Kääntäminen kyseenalaistamisen käytäntönä

Pohjaa ja täydennystä vastarinta-ajattelulle tarjoaa Tarastin luonnehdinta eksistentiaalisemiotiikan yhdestä keskeisestä käsitteestä, uudelle tilaa antavasta **negaatiosta**: ”negaatio ilmenee kaikenlaisena vastustamisena, jarruttamisena, kieltäytymisenä, hylkäämisenä” (Rinne & Tarasti 2007: 104; negaatiosta ja affirmaatiosta ks. myös mas. 114–115). Pohdintaa kääntäjästä resistanssin toteuttajana voi näin jatkaa tuomalla siihen yhden resistanssin implikaation ja ilmenemismuodon: jos on vastaan, silloin kyseenalaistaa.

Sysäyksen ja kiinnekohdan seuraavassa esitettävälle ajatuskululle on antanut ihmiselle ominainen tapa luokitella, toisin sanoen että asiat **ovat** jotakin **eivätkä** jotakin muuta; siis jos jokin *on punaista*, se *ei ole mustaa*; *päivi* on *lumeton paikka*, siis lumen negaatio. Tällaiset erottelut, jotka usein helposti liukuvat mustavalkoisiksi jaotteluiksi, tuottavat enemmän tai vähemmän luonnollisiksi kokemiamme vastakkainasetteluja: *yö – päivä* tai *syntymä – kuolema*. Tuttuja nämä dikotomiat ovat kääntämisenkin alalla: *lähtöteksti – kohdeteksti*, *muodollinen ekvivalenssi – funktionaalinen ekvivalenssi*, *kotouttaminen – vieraannuttaminen* ja kymmenet muut. Samantyyppisestä kaksitahoisuudesta kertoo myös toinen, semiotiikan piirissä usein käytetty esimerkki, belgialaisen taidemaalarin René Magritten (1898–1967) kuva piipusta, jonka alla on teksti *Ceci n'est pas une pipe* 'Tämä ei ole piippu'. Näin korostuu se, että kuvan piippu **ei ole** todellinen piippu vaan jotakin joka esittää piippua; se **on** siis piippu vain piipun ikonisena, indeksikaalisena ja symbolisena representaationa.

Tarasti (Rinne & Tarasti 2007: 112) viittaa siihen, miten toiminnallamme voimme ilmentää samanaikaisesti affirmaatiota ja negaatiota, ja antaa esimerkin: kun kätelemme jotakuta, huomioimme eleellämme toisen, affirmoimme, mutta jos katsommekin samalla toisalle, ilmaisemme jotain aivan muuta, kiellämme ja ”negeeraamme”. Harvinaisempia ovat sitten sellaiset seikat ja ilmiöt, joissa on sisäänrakennettuna vielä hienosyisempi vastakkainasettelu, siis seikat jotka **sekä** ovat **että** eivät ole ja jotka olemisellaan samanaikaisesti kyseenalaistavat ja peräti kiistävät itsensä. Tätä negation ja affirmaation ongelmaa valaisemaan on käytetty sellaisia arkipäivän ilmiöitä kuin *kofeiinin kahvi* tai *laminaattiparketti*, joille ilmaisuina on ominaista ristiriitainen, osien toisensa poissulkeva identiteetti.

Olen nyt viime aikoina alkanut miettiä, kuuluisiko kääntäminenkin näihin kaksijakoisen, ristiriitaisen tilan ja ambivalenttisen olennan synnyttäviin seikkoihin: kääntämisen mahdottomuushan ja vastaavasti kääntämisen mahdollisuuskin todistetaan kääntämisen ja käännosten avulla, vieläpä niin että tästä ristiriidasta syntyy se jännite, joka tekee niin kääntämisestä kuin sen opettamisesta ja tutkimisesta mielenkiintoisen. Pitäisikö kääntämistä itse asiassa ja paradoksisesti tarkastellakin sekä kääntämisen että kääntämistä koskevan tutkimuksen kyseenalaistamisen käytäntönä? Seuraavassa käyn purkamaan tätä kääntämisen ja kyseenalaistamisen yhdistelmää muutaman osittain omakohtaisen tapauksen kautta.

3.1 Kääntäminen kääntämisen opettamisen kyseenalaistajana

Konkreettisen kosketuksen siihen, että kääntämistä voi pitää kyseenalaistamisen käytäntönä ja ensinnäkin kääntämisen opettajan ajatusten ja odotusten jatkuvana kyseenalaistajana, saa jokainen, joka opettaa kääntämistä.

Opetustyössä oppii nopeasti huomaamaan omat rajoituksensa ja siksi pyrkii valitsemaan harjoituskäännösteiksi sellaisia tekstejä, joista itse selviää tavalla tai toisella. Tekstit eivät aina kuitenkaan toimi odotetulla tavalla eli tuota tietäntyyppisiä ja odotuksenmukaisia ongelmia vaan toisia, odottamattomia ongelmia. Vaikeaksi arvioitu saattaa osoittautua helpoksi, ja helpoksi otaksutusta löytyykin yllättäviä vaikeuksia. Kääntämisen käytäntöjen ytimeen pureutumisen mahdollistavasta tekstistä ei synnykään tyylin, tekstinrakentumisen, ymmärrettävyyden, kääntäjän vallan ja ratkaisuvallan kysymyksiä kiteyttävää, periaatteellista ja käsitteelliselle tasolle nousevaa keskustelua, vaan tuntikäsittely luisuu sanatason ongelmiin. Silloin tulee mieleen, kohtasinko totuuden kääntämisen luonteesta jo yli 20 vuotta sitten, kun silloinen esimieheni antoi minulle käännettävää todeten, että hän kääntäisi tekstin kyllä itse, jos hänellä vain olisi sanakirja.

Monta kertaa päällimmäiseksi jääkin tunne, että luennoilla ja harjoituksissa opettaja–opiskelija-roolit ovat menneet sekaisin: ryhmä on se, joka itse asiassa mutta tietämättään opettaa kääntämistä, ja opettaja on se, joka on opissa.

3.2 Kääntäminen tutkijan roolin ja tutkijan tehtävän kyseenalaistajana

KäTu2007-symposiumin teemassa on nostettu esille ajatus käänöksistä tieteiden ja tiedon sanansaattajina. Tuskin kukaan kiistää sitä, miten tärkeää työtä kääntäjät ovat kautta aikain tehneet tehdessään tunnetuksi tieteen saavutuksia, tieteellistä tietoa ja erilaisia teoreettisia tarkastelutapoja. Samaa levitystyötä tekee osaltaan myös jokainen tutkija, joka tuottaa erikielisiä versioita omasta tutkimuksestaan ja toimii tiede- ja kieliyhteisössään samalla omien ja toisten näkemysten airuena.

Edustan spesifiä tutkimusalaa, semioottista käänöstutkimusta. Jotta voisin ylipäättään puhua tai kirjoittaa aiheestani suomeksi tai ruotsiksi, minun on toimittava kääntäjänä, sillä aiheesta on hyvin vähän, jos yhtään mitään, näillä kielillä. Sen lisäksi, että tutkijana joutuu tai saa olla kääntäjänä, on myös oltava terminologi ja se, joka esittelee tavan puhua jostakin uudesta, niin kuin minäkin teen viestiessäni itselleni tärkeistä semioottisen käänöstutkimuksen erityisalueista **semiokääntämisestä** ja **abduktiivisesta kääntämisestä**. Olin pitänyt tätä kääntäjä-tutkijan roolia itsestään selvänä ja ongelmattomana kääntämisen semioottisten tarkastelutapojen edistäjän sivutyönä, kunnes eteeni vanhoja papereita selatessa tuli muuan Helsingin yliopiston *Yliopisto*-lehden kolumni, josta 1990-luvun alussa virisi lyhyt keskustelu toisaalta kääntäjä-soveltajien, toisaalta itsenäisten ja kriittisten tutkijoiden asemasta tieteenalallaan.

Keskustelun aloitti René Gothóni (1992) kirjoittamalla kolumnissaan edelleenkin ajankohtaisesta aiheesta eli siitä, miten harva suomalainen tutkija on alallaan kansainvälisesti tunnustettu tieteenharjoittaja, vaikka olisikin Suomessa arvostettu:

Nopein ja ahkerassa käytössä ollut keino saavuttaa tunnustettu asema Suomessa on ollut toimia jonkun kansainvälisen akateemisen gurun ajatusten introdusoijana, sanansaattajana ja suomentajana, eli eräänlaisena lähetys- ja valistustyöntekijänä. Tavallisesti nämä gurut ovat olleet ranskalaisia, saksalaisia, englantilaisia tai amerikkalaisia tieteenharjoittajia, joiden jalkojen juurella – – Kääntäjä-Soveltaja on saanut initiaationsa tuohon erinomaiseen tieteelliseen ajatteluun, johon vain harva esimerkiksi kielimuurin vuoksi on voinut perehtyä. – – Kääntäjä-Soveltaja, jonkun kuuluisan opettajan sanoihin tukeutuen – –, on lainelautailut nousevalla muotiaallolla kuuluisuuteen Suomessa – –.

Gothóni ei siis näyttänyt arvostavan korkealle niitä tutkijoita, joiden kontribuutiot tuntuvat olevan kääntämistä sekä tiedon välittämistä ja soveltamista uudessa kontekstissa ja useasti itse asiassa vain kääntämistä sanan varsinaisessa merkityksessä.

Artikkeli sai kaksi vastinetta. Niistä ensimmäisen kirjoittaja, Kaj B. Lindgren (1992), asiaa virantäyttäjien kannalta tarkasteltuaan päätti puheenvuoronsa päätelmään: ”Ken haluaa viedä tiedettä eteenpäin, kehittäköön itsenäisesti entistä paremmat menetöt, mutta ken tahtoo yliopistollisen viran, tyytyköön kääntämiseen ja soveltamiseen!” Toisen vastineen kirjoittaja oli Auli Hakulinen (1992), omien sanojensa mukaan itsensä, ”tyypillisen ’kääntäjän’, jotenkin loukatuksi” tuntuneena. Pohdittuaan kriittisesti Gothónin näkemyksiä Hakulinen toteaa lohduttavasti ”kääntäjistä”:

Me kääntäjät olemme taitavuudeltamme erilaisia. Joku ehkä yltää melko tarkkaan esikuvan ajatusten referointiin tai ryhtyy melko mekaaniseen mallin soveltamiseen, joku toinen kytkee uudet tai täällä ennen kokeilemattomat ajatukset aikaisempiin kiintopisteisiin, joku tekee yhdistellessään keksintöjä. Minun on vaikea uskoa, että näitä erilaisia käänöstaitoja arvioitaisiin esimerkiksi viranhaussa yhtä korkealle.

Mutta yksi asia on varma: jokainen ”kääntäjä” tuo aina monipuolistavan lisän tšekäläisen tiedeyhteisön käyttöön. Ja rikkaampi maaperä kasvattaa ajan oloon parempia tutkijasukupolvia kuin tyhjiin hyödynnetty yhden ajatuksen savipelto.

Gothóni (1993) sivusi samaa aihepiiriä hieman myöhemmin pohtiessaan sitä, miten edelleenkin on niitä, jotka ymmärtävät tieteen tehtävän yksioikoisesti ja väärin: kyseessä ei ole tieto ja sen kumuloituminen vaan ”ennen kaikkea annetun tiedon kyseenalaistaminen”. Gothóni nosti esiin Peirceen pohjautuvan ajatuksen tieteen itseään korjaavasta luonteesta ja päätyi listaamaan joitakin korjaavuuden perusedellytyksiä, kuten uteliaisuuden ja epäilyn:

Uteliaisuuteen liittyy aina vääjäämätön kyseenalaistaminen, jonka pohjana on annettujen dogmaattisten käsitysten ja mestareina pidettyjen sanojen epäily, eli sitoutumattomuus. Luther, jonka herkkä omantunnon ääni sanoi hänelle anekapassa olevan jotakin epäilyttävää, on tästä hyvä esimerkki. Juuri tuo epäily, *dubitatio*, osoittaa ettei tiede ole tiedon kääntämistä ja välittämistä, vaan nimenomaan annettujen käsitysten kyseenalaistamista tiedeyhteisössä välitettyjen periaatteiden mukaan – –.

Kohta ”ettei tiede ole tiedon kääntämistä ja välittämistä, vaan nimenomaan annettujen käsitysten kyseenalaistamista” johtaa pohtimaan paralleelista väitettä, etteivät käännöksetkään ole pelkästään tieteiden ja tiedon välittäjiä tai teoreettisten tarkastelutapojen leviämisen välineitä. Niillä on ensinnäkin oma osansa kunkin tutkimusalan ja sen kielenkäytön kehittämisessä, ja esimerkiksi suomennokset takaavat sen, että yliopisto-opetuksen ja tieteellisen keskustelun kielenä voi edelleenkin olla suomi. Suomen kielen asemasta tieteen kielenä käydään jatkuvasti keskustelua (ks. esim. Hurttu 1995; Hiidenmaa 2005), ja suomen kielen lautakunnalta (2005) onkin tullut äskettäin kannanotto asiaan.

Erinäisten tieteellisten pyrkimysten lisäksi käänöksillä näyttää olevan osansa myös toisenlaisessa, piiloisemmassa toiminnassa – vastarinnassa ja kyseenalaistamisessa. Kääntämisellä ja kääntämällä nimittäin kyseenalaistetaan jatkuvasti kääntämiseen liitettyjä oletuksia ja käytäntöjä, vieläpä paradoksisesti kääntämisen mahdollisuutta, sekä samalla haastetaan teoriaksi muotoutuneita, ”annettuja” käsityksiä.

3.3 Kääntäminen kääntämisen ja käänöstutkimuksen kyseenalaistajana

Käänöstutkimuksen alalla tulee aina silloin tällöin eteen näkemyksiä, joita voi pitää lähtökohdiltaan muiden suuntausten haastajina ja kyseenalaistajina sekä yleisestikin keskustelun herättäjinä. Tämä kuuluu tieteeseen ja sen monimuotoisuuteen ja toteuttaa samalla yhtä Peirceen ajatuksista. Peirceen mukaan oppimisen edellytyksenä on halu oppia – Peirce käytti myös ilmausta *palava halu* tai *kiihko oppia* (CP 1.43 ja 1.46) – sekä se, ettei opinhaluisena tyydy siihen, mitä on jo taipuvainen ajattelemaan (CP 1.135). Peirce näyttää siis olleen asiantuntijoiden perusominaisuuksiin nykyisin luokiteltavan kriittisen reflektion edelläkävijä.

Peirceen ohje on tutkijoille, ja siitä seuraa vaatimus (mp.), jonka voi ulottaa ihmisen muihinkin pyrintöihin: tutkimusta ja siten ajattelua ei saa estää. On siis tarvittaessa oltava valmis kyseenalaistamaan. Ei saa uskoa arvovaltaan, auktoriteetteihin ja instituutioihin, ei jäärpäisesti takertua siihen näkemykseen, jonka jostain syystä on jo

omaksunut, eikä luottaa aprioriseen, kokemuksesta riippumattomaan. Näiden kolmen käsityksenmuodostamistavan tilalle Peirce tarjosi tieteellistä menetelmää. (CP 5.377–5.387.)

Kyseenalaistamisen ja kääntämisen yhdistelmään saa tuntumaa, kuten edeltä kävi ilmi, esimerkiksi kääntämistä opettaessaan tai tutkimustoimintaa analysoidessaan. Erityisen kyseenalaistavaa on kuitenkin itse kääntäminen ja käännökset ja lisäksi erilaiset kääntämisenäkemykset.

niin & näin on Eurooppalaisen filosofian seuran julkaisema aikakauslehti. Siinä on 2000-luvulla ollut kaksi pitkäköä, kirjakäännöksestä alkanutta keskustelua filosofisten tekstien suomentamisesta. Olen seurannut kirjoittelua nimenomaan siltä kannalta, miten esitetyt käsitykset suhtautuvat siihen, mitä itse ajattelen kääntämisestä tai mitä käännöstutkimuksen puolella on esitetty, ja samalla jatkanut pohdintojani siitä, miten kääntäminen voi näyttäytyä omana kyseenalaistamisen käytäntönään.

Keskusteluista ensimmäinen koski Markus Långin suomentamaa Peircen tekstien kokoelmaa *Johdatus tieteen logiikkaan ja muita kirjoituksia* (Peirce 2001). Teoksesta julkaistiin arvio (Vehkavaara 2002b) ja kääntäjältä sitten vastine (Lång 2002a). Seuraavassa vaiheessa arvioijalta (Vehkavaara 2002a) tuli kommentteja, joihin kääntäjä (Lång 2002b) vastasi. Kommentteja tuli lisää (Paavola & Bergman 2003), ja keskustelun päätti kääntäjä (Lång 2003). Osapuolina olivat ratkaisujaan puolustava kääntäjä ja suomalaisia Peirce-tutkijoita, jotka lehdessä käydyn keskustelun perusteella olivat jo itse asiassa olleet myös kommentoimassa käännösversioita.

Kirja-arviossa nostettiin esille mm. teoksen nimi ja käännettäväksi valikoitujen tekstien valintaperiaatteet, suomennosperiaatteet yleisesti eli kääntäjän ”fennomaaniseksi absolutismiksi” ristitty strategia ja siitä johtuvat painotukset ja tavoitteet eli suomen sujuvuus ja termien kotoperäisyys, kääntäjän filosofisen tietämyksen taso sekä arvioijan mielestä valituissa termeissä esiintyviä virheellisyyksiä. Kääntäjä puolustautui edellyttämällä ensinnäkin kirjoja arvioivilta objektiivisuutta ja asiantuntemusta sekä esittämällä kohta kohdalta oman käsityksensä perusteluineen, moittimalla arvioijan epärealistisia odotuksia ja outoja käsityksiä kääntämisestä sekä myöntämällä erehtyneensä joissakin käännösratkaisuissaan; myöhemmin kääntäjä toi esiin myös tulkittamisen osuuden. Keskustelu keskittyi sittemmin aika pitkälti yksittäisten termien kääntämisen ongelmiin, johon keskusteluun Peircen omatkin terminologianäkemykset (CP 2.219–2.226) tuotiin mukaan.

Käännöksistä kehkeytyy Suomessa harvoin näinkään pitkiä keskusteluja, ja kirjoituksia voi tarkastella käännöskritiikin kannalta, toisin sanoen siis siltä kannalta, miten kritiikkiä rakennetaan, miten argumentoidaan, mihin tartutaan ja miten vastataan toisten käsityksiin ja miten vakuuttavia analyysit puolin ja toisin ovat. Oma mielenkiintoni on kuitenkin toisaalla, ja aiheeni kannalta keskeinen seikka tulikin esille jo keskustelun alussa:

Suomentajan puolustukseksi on sanottava, että osaa näistä Peircen teksteistä – olen valmis pitämään ylipäänsä täysin mahdottomina suomennettavina. Erityisesti tämä koskee – äärimmäisen kryptistä artikkelia ”On a New List of Categories” – , josta tuskin olisi saanut ymmärrettävää *millään* järkevillä käännösperiaatteilla. (Vehkavaara 2002b: 88; kursivointi alkuperäinen.)

MikaEL

Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu

Electronic proceedings of the Kätu symposium on translation and interpreting studies

1 (2007)

Tässä kyseenalaistetaan koko kääntämisen mahdollisuus, minkä kyseenalaistuksen tulos eli kääntämisen mahdottomuus taas on todistettu vääräksi sillä, että meillä on tuo käänös.

Esille tuli myöhemmin toinenkin perusseikka, se että käänöksiä tulee voida tarkastella kuin tutkimuksia eli julkisesti:

Kääntäjän velvollisuus on sitten puolustaa tekemiään perusratkaisuja julkisesti esitettyä kritiikkiä vastaan parhaansa mukaan – -. Lukevan yleisön tehtäväksi jää ratkaista mitkä argumentit ja periaatteet ovat parempia tai kuka on uskottavin – tämä on julkisen keskustelun tehtävä, paljastaa mahdolliset ongelmakohdat tai virheet. (Vehkavaara 2002a: 6.)

– – tämän tyyppisistä linjanvedoista voidaan olla eri mieltä. Tällaisissa ratkaisuissa ei ole mitään auktoriteettia, joka kertoisi ehdottoman oikean totuuden, mutta juuri siksi on tärkeää punnita erilaisten ratkaisujen perusteita ja järkevyyttä – ja tuoda myös näitä perusteita julkisesti pohdittavaksi. (Paavola & Bergman 2003: 4.)

Tässä katsannossa kääntäminen itse asiassa alkaa nyt muistuttaa vielä enemmän tiedettä ja tuntuu toimivankin tieteen tavoin: tarjoamalla mahdollisuuden käsitysten kyseenalaistamiseen ja keskustelun kautta tapahtuvaan toiminnan julkisuuteen sekä tietynasteiseen itsensä korjaamiseen ja siten edistävyyteen ja kehitykseen.

Toinen *niin & näin* -keskustelu koski Friedrich Wilhelm Joseph Schellingin vuodelta 1809 olevan tutkielman suomennosta *Filosofisia tutkimuksia ihmisen vapauden olemuksesta ja muista aiheeseen liittyvistä kysymyksistä* (2004). Vaikka keskustelu koski viime kädessä käänöstä mutta laajeni myös filosofisten tekstien kääntämiseen ja sitten vielä ylipäätään kääntämiseen, keskustelun aloituksen (Kurki 2005) lähtökohtana olivat suomentajan eli Saul Bomanin kirjassa esittämät huomiot (Schelling 2004: 121–140) sekä suomennokseen liitetyssä Pauli Pylkön (2004) esseessä mainitut käänösperiaatteet. Tämä keskustelu on edellistä pidempi ja laajempi (*niin & näin* 4/2005–4/2006, yhteensä 11 kannanottoa), ja sen viime vaiheet ovat vielä siinä määrin uusia, että jätän sen artikkelini ulkopuolelle.

Yksi seikka Schelling-käänöstä koskevasta keskustelusta on kuitenkin mainittava. Lähtökohdiltaan kirjoittelu on nimittäin edellistä moniulotteisempi. Siinä yhtä lailla kyseenalaistetaan kääntämisen mahdollisuus kuin tunnustetaan myös se totuus, että käänöksiä tarvitaan: ”kääntäminen on mahdotonta, ja silti tai juuri siksi on käännettävä. Antagonismin kautta käänös avaa alkutekstiä ja tutkii sitä. Tässä mielessä kääntäminen on ankaraa tutkimusta.” (Kurki 2005: 85.) Mutta kiintoisia ovat perusteet sille, miksi saksalaista filosofiaa ei voi kääntää suomeksi: ”ei näet ole kieltä ja perinnettä, mille kääntää” (Pylkkö 2006: 7). Näin siis kääntämällä todistetaan samanaikaisesti kääntämisen mahdottomuus ja mahdollisuus, ja suomennoskeskustelun yhteydessä kyseenalaistuu myös mm. filosofisen suomen ja suomalaisen filosofian olomassaolo, ja keskustelun jatkuessa myös yksi jos toinenkin näkemys. Kuka voisi vielä väittää, ettei kääntämisestä ja käänöksistä ole kyseenalaistajaksi?

4 Kääntämisen semiosofiaa

Artikkelini on ollut kääntämisen ja käännösteorian vapaata eksistentiaalisemioottista luentaa. Keskeisiä käsitteitä ovat olleet tarastilaiseen neosemiotiikkaan liittyvät negaatio (tyhjiys, kieltäminen) ja affirmaatio (täyteys, hyväksyminen) sekä vastarinta. Vaikka *semiosofia*-nimitys on ollut käytössä vain eksistentiaalisemiotiikan alkuvaiheessa (ks. Tarasti 1996, jossa ensimmäisen pääluvun nimi on *Semiosofiaa*), se luonnehtii joka tapauksessa sopivasti sitä semio-filosofista otetta, jota olen soveltanut artikkelissani ja jolla olen pyrkinyt luomaan alkua kääntämisen neosemiottille tarkastelutavalle.

Lähteet

Benjamin, Walter 2007 [1923]. Kääntäjän tehtävä. Suom. Leevi Lehto. Teoksessa: Tapani Kilpeläinen (toim.) *Kääntökirja. Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*. niin & näin -lehden kirjasarja 23°45. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura, 39–52.

CP = *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Ks. Peirce 1931–1958.

Gothóni, René 1992. Nullae illusiones. *Yliopisto* 27/1992, 25.

Gothóni, René 1993. Tutkimisen periaatteet. *Yliopisto* 2/1993, 19.

Hakulinen, Auli 1992. Kääntäjät – periferian riesa vai pelastus? *Yliopisto* 30/1992, 37.

Hartama-Heinonen, Ritva 2006. Kääntäjä – vastavirran strategi. Esitelmä. *IV Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumi*, Savonlinna 21.–22.4.2006.

Hartama-Heinonen, Ritva [valmisteilla]. *Abductive Translation Studies. The Art of Marshalling Signs*. Väitöskirjakäsikirjoitus.

Hiidenmaa, Pirjo 2005. Alma mater, yliopisto ja University. Akateeminen maailma kielivalintojen edessä. *Kielikello* 1/2005, 4–6.

Hurtta, Heikki 1995. Mitä puhut, Suomen tiede? *Hiidenkivi* 5/1995, 33.

Kurki, Janne 2005. Kääntämisen vapaus? Kysymyksiä filosofian kääntäjän tehtävästä. *niin & näin: filosofinen aikakauslehti* 4/2005, 82–85.

Lindgren, Kaj B. 1992. Nullae illusiones secundae. *Yliopisto* 29/1992, 30.

Lång, Markus 2002a. Mielettömiä odotuksia eli filosofiaa sanasta sanaan? Vastine lis. Vehkavaaralle. *niin & näin: filosofinen aikakauslehti* 3/2002, 4–6.

Lång, Markus 2002b. Tulkitsemisen väistämättömyydestä – Vastaus lis. Vehkavaaralle. *niin & näin: filosofinen aikakauslehti* 4/2002, 2.

Lång, Markus 2003. Suomentajan on palveltava kahta herraa. *niin & näin: filosofinen aikakauslehti* 3/2003, 2–3.

Paavola, Sami & Mats Bergman 2003. Kotoperäistäkö vai ei? – Lisäkommentteja Peircen suomentamisesta. *niin & näin: filosofinen aikakauslehti* 1/2003, 2–4.

Peirce, Charles S. 1931–1958. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vols. 1–6 ed. by C. Hartshorne & P. Weiss, 1931–1935; vols. 7–8 ed. by A. W. Burks, 1958. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Peirce, Charles S. 2001. *Johdatus tieteen logiikkaan ja muita kirjoituksia*. Valinnut ja suomentanut Markus Lång. Tampere: Vastapaino.

Pylkkö, Pauli 2004. Schelling ja panteismikiista. Teoksessa: Friedrich Wilhelm Joseph Schelling 2004 [1809]. *Filosofisia tutkimuksia ihmisen vapauden olemuksesta ja muista aiheeseen liittyvistä kysymyksistä*. Käännös ja selitykset Saul Boman. Kiel: Uuni Verlag, 141–230.

Pylkkö, Pauli 2006. Merkillisyys ja herrastelu – käännös fennomanian umpikujassa. *niin & näin: filosofinen aikakauslehti* 1/2006, 7–15.

Rinne, Pärttyli & Eero Tarasti 2007. Keskustelua filosofiasta: totuus, negaatio ja affirmaatio. *Synteesi* 26:1, 102–115.

Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 2004 [1809]. *Filosofisia tutkimuksia ihmisen vapauden olemuksesta ja muista aiheeseen liittyvistä kysymyksistä*. Käännös ja selitykset Saul Boman. Kiel: Uuni Verlag.

Suomen kielen lautakunta 2005. Suomen kielen lautakunnan kannanotto. Suomen kielen asemaa tieteen kielenä vahvistettava. *Kielikello* 1/2005, 7.

Tarasti, Eero 1996. *Esimerkkejä. Semiotiikan uusia teorioita ja sovelluksia*. Helsinki: Gaudeamus.

Tarasti, Eero 2000. *Existential semiotics*. Advances in Semiotics. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.

Tarasti, Eero 2004. *Arvot ja merkit. Johdatus eksistentiaalisemiotiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus.

Tarasti, Eero 2005a. Suomen Semiotiikan Seuran Jäsenkirje 15.12.2005.

Tarasti, Eero 2005b. Vastarinnan semiotiikkaa: oleminen, muisti, historia – merkkien vastavirta. *Synteesi* 24:1, 2–29.

Vehkavaara, Tommi 2002a. Ideoiden selkeyttämisen puolesta – Kommentteja Markus Långin vastineeseen. *niin & näin: filosofinen aikakauslehti* 3/2002, 6–8.

Vehkavaara, Tommi 2002b. Mielen merkillisyydestä. *niin & näin: filosofinen aikakauslehti* 1/2002, 87–90.

Veivo, Harri (toim.) 2007. *Vastarinta/resistanssi. Konfliktit, vastustus ja sota semiotiikan tutkimuskohteina*. Semiotiikan verkostoyliopiston julkaisuja. Helsinki: Yliopistopaino.

Venuti, Lawrence 1992. Introduction. Teoksessa Lawrence Venuti (toim.) *Rethinking translation. Discourse, subjectivity, ideology*. London & New York: Routledge, 1–17.

Venuti, Lawrence 1997 [1995]. *The translator's invisibility. A history of translation*. Reprinted. London & New York: Routledge.

Venuti, Lawrence 1998. *The scandals of translation. Towards an ethics of difference*. London & New York: Routledge.